

ศึกษาวิเคราะห์รูปในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

A Critical Study of Rūpa in the Theravada Buddhist Scriptures

สมบุญ ตาสนธิ

Somboon Tasonthi^๑

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ศึกษาวิเคราะห์เรื่องรูป มีวัตถุประสงค์ คือเพื่อศึกษาเรื่องรูป การเกิดขึ้นร่วมกันระหว่างนามกับรูป และเน้นวิเคราะห์รูปในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความลึกซึ้งมากน้อยเพียงใดผลการศึกษาพบว่า รูปชั้นหมายถึงสิ่งที่ต้องเกิด ตั้ง แตกสลายไปเพราะเหตุปัจจัย ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ คือ ปรฐวี อาโป เตโช วาโย รวมประกอบกันเรียกว่า รูปชั้นห้า คำว่า รูป ยังมีภาวะเป็นได้ทั้งนามชั้นและรูปชั้นได้ด้วย การเกิดขึ้นร่วมกันระหว่างนามและรูปนั้น บางแห่งก็เกิดขึ้นร่วมกัน บางแห่งก็ไม่เกิดขึ้นร่วมกัน ขึ้นอยู่กับภูมิ ถ้าเกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ(ภูมิที่มีชั้น ๕) นามชั้นและรูปชั้นต้องเกิดขึ้นร่วมกันเสมอ ส่วนจตุโวการภูมิ(ภูมิที่มีนามชั้น ๔) และเอกโวการภูมิ (ภูมิที่มีรูปชั้น) นามและรูปเกิดขึ้นร่วมกันไม่ได้ผลการวิเคราะห์พบว่า การเกิดขึ้นร่วมกันระหว่างนามและรูปที่เกี่ยวข้องอยู่กับโลก (โลกียะ) เรียกอีกอย่างว่า รูปธรรม มีสาเหตุคือสมุทยสังขจะ ได้แก่ ตัณหา โลภะ ติดเกี่ยวข้องกับวนเวียนอยู่ในโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลกล้วนมุ่งไปสู่การแตกดับสลายไม่มีที่สิ้นสุด ภาวะเช่นนี้ เรียกว่า รูป

คำสำคัญ: รูป, พระพุทธศาสนาเถรวาท

---

^๑ ภาควิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
Department of Buddhist Studies, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya
University, Chiang Mai Campus ,Thailand.

Abstract

The research aims at a critical study on Rāpa and its objectives are to study and the cause of rising Rūpa (matter) and Nāma (mind) and to criticize the essence of Rūpa (matter) as appears in the Theravada Buddhist Scripture. The results revealed that the materiality or Rāpakhandha referred to all conditioned things that arising, remaining and decaying by the causality. The materiality is composed by the four elements viz. earth, water, fire and wind. The term Rāpa can be clarified as Mind and Matter and the conditioned arising of Rāpa and Nāma depend on the planes of existence. The Rāpa and Nāma always arise in the planes of Five Aggregates (pañcavokārabhumi) and the Rāpa and Nāma cannot arise in two planes of existence viz. planes of Four Aggregates (catvokārabhumi) and planes of One Aggregates (ekavokārabhumi). The results showed that the occurrence of Mind and Matter relate to the mundane called 'Rāpadhamma- materiality'. The causes of materiality are cravings and greed that attach to the Three Worlds viz. the world of sense-desire, the world of form and the formless world and three of them are heading to the state of impermanence or that is called the state of materiality – Rāpa.

Keywords: *Rāpa*(matter), Theravada Buddhism

๑. บทนำ

พระพุทธศาสนามีคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้งหมด ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ในพระไตรปิฎกนั้นส่วนใหญ่ก็มักจะกล่าวถึงขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ถ้าจะกล่าวโดยย่อแล้วก็เหลือเพียงแค่ ๒ คือ รูปกับ

นาม^๒ ในด้านรูปนั้นอวัยวะร่างกายหลายอย่างทำหน้าที่ของมันอยู่โดยที่มนุษย์ที่เป็นเจ้าของไม่รู้และไม่ได้ใส่ใจที่จะรู้^๓ แต่การศึกษาเพื่อเกิด

---

^๒ พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), **วิปัสสนาที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๙), หน้า ๗๕.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม (ฉบับเต็ม)**, (กรุงเทพมหานคร:ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๖.

วิปัสสนาญาณก็ต้องกำหนดเพียง ๒ ประการเท่านั้น คือรูปและนามพระโสภณมหาเถระกล่าวว่า “วิปัสสนาเป็นการหยั่งเห็นนามรูปตามความเป็นจริง นักปฏิบัติย่อมเห็นสภาวะลักษณะพิเศษของนามรูปตั้งนั้น ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาพึงเจริญสติระลึกฐานามรูปปรมาตถ์เท่านั้น”^๕ “จึงกล่าวได้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ทุกข์ สมุทัย นิโรธและมรรค ก็คือรูปและนามนั่นเองที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “บุคคลบัญญัติได้แล้วไม่เข้าถึงวิมาน(มานะและครรร) ตัดตัดหา(สมุทัย)ในนามรูป(ทุกข์) นี้ได้แล้วและมนุษย์ในโลกนี้หรือในโลกอื่นในสวรรค์หรือในสถานที่อยู่อาศัยของสัตว์ทุกจำพวก จะเกี่ยวพันหากไม่พบบุคคลนั้นผู้ตัดกิเลส(มรรค)เครื่องผูกได้แล้วไรทุกข์หมดความกระหาย(นิโรธ)”^๖ “ทั้งรูปและนามจึงเป็นอารมณ์แห่งวิปัสสนาญาณ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้ ถ้าจะแยกออกได้ก็ได้ด้วยอำนาจของปัญญาเท่านั้น การแยกอุปกับนามออกจากกันเรียกว่า “นามรูปปริเฉทญาณ แปลว่า ปัญญาสามารถแยกนามและรูป”^๗ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนา จึงสอนให้เน้นศึกษาและกำหนดรูป ผู้ที่ไม่กำหนดในสังขตธรรม

“พระมหาโสภณมหาเถระ, **วิปัสสนา** นัยเล่ม ๑, พระพรหมโมลี ตรวจชำระ พระคันธสาราภิกวงศ์แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรศาสน์การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

^๕ ส.ส (ไทย) ๑๕/๒๓/๕๓.

^๖ พระพรหมคุณภรณ์(ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์** (ชำระเพิ่มเติม ช่วงที่ ๑/ยติ), (กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖๖.

นามรูป ที่เกิดอยู่เฉพาะหน้าทุก ๆ ระยะเวลาของจิตและรูปนั้น คงเห็นบัญญัติหรือสมมติเท่านั้น เช่นเมื่อเห็นสีก็คงรู้เข้าใจไปแต่ในเรื่องราวต่าง ๆ ว่า นี่เป็นชาย หญิง เด็ก ผู้ใหญ่ ต้นไม้ เรือน ที่เป็นเช่นนี้ก็โดยสันตติบัญญัติและชนบัญญัติได้ปกปิดไว้เรียกว่า สันตติบัญญัติไม่ขาด จึงมีความรู้ ความเข้าใจที่ผิด”ตั้งนั้น การศึกษาและกำหนดนามรูปจึงสำคัญมากทั้งนามและรูปนั้นจะมีพลังมีอำนาจได้ต่างต้องพึ่งพิงกัน พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะจึงกล่าวว่า “นามและรูปนี้ นามไม่มีอำนาจ ไม่มีความสามารถในตัวเอง ไม่สามารถกิน ดื่ม พุด หรือสำเร็จอริยาบถใด ๆ รูปเป็นไปได้อาศัยนาม นามเป็นไปได้อาศัยรูปเมื่อนามปรารถนาอย่างไร รูปก็เป็นไปอย่างนั้น”^๘

คำว่า “นาม” นั้นมีภาวะที่แน่นอน คือเป็นนามธรรมที่จับต้องไม่ได้ด้วยระบบกายประสาท(อนิทสสนาปฏิบัติ ฐัมมา เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้) ส่วนคำว่า “รูป” นั้นดูเหมือนจะมีความหมายชัดเจนคือเป็นรูปธรรมหรือวัตถุธรรม แต่ในพระสูตรตปิฎกในมหาสติปิฎกฐานสูตรและพระอภิธรรมปิฎก โดยเฉพาะคัมภีร์ยมกกลับมีความหมายที่กว้างและลึกซึ้งกว่า กล่าวคือรูปศัพท์ของคำว่า “รูป” ในคัมภีร์นี้หมายถึงรูปแล้ว้วยรวมหมายถึงนามชั้นอื่นอีกด้วยเพื่อความกระจ่างชัดในเรื่องของรูป จึงจำเป็นต้องศึกษาวิเคราะห์

“พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, **วิปัสสนากัมมัฏฐาน**, (กรุงเทพมหานคร:เฉลิมชาฎการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๘๑.

^๘ พระสัทธรรมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, **วิปัสสนากัมมัฏฐาน**, หน้า ๙๕.

เรื่องนาม คู่กันไปเพราะรูปกับนามเป็นธรรมชาติที่ทำงานร่วมกันผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาความหมายสภาวะของรูปและความสัมพันธ์ของรูปนามในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้มีความหมายและสภาวะที่ลึกซึ้งกว้างขวางเพียงใด เพื่อเป็นประโยชน์แก่การกำหนดตามในสติปัญญาอันเป็นวิปัสสนากัมมัฏฐานอันเป็นจุดเด่นและเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาต่อไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาเรื่องรูป การเกิดขึ้นร่วมกันระหว่างนามกับรูป และเน้นวิเคราะห์รูปในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีความลึกซึ้งมากน้อยเพียงใด

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยดำเนินการวิจัยด้วยการศึกษารูปในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท แล้วตั้งข้อสงสัยว่า นามและรูปแต่ละที่ แต่ละคัมภีร์มีความเหมือนและต่างกันอย่างไร เพราะเหตุใด คำว่ารูป เป็นได้ทั้งนามชั้นและรูปชั้น ต่อจากนั้นจึงเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับนามและรูปที่เป็นชั้นปฐมภูมิคือพระไตรปิฎกและชั้นทุติยภูมิ คืออรรถกถาฎีกา ปกรณ์วิเสสและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และเจาะศึกษา สังเคราะห์ และวิเคราะห์เรื่องรูปในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทโดยมีการเปรียบเทียบมุ่งเน้นในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก โดยผู้วิจัยได้ทำการสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อเขียนงานวิจัย

ข้อมูลจากหลักฐานและเอกสารที่ได้ตามลำดับขั้นตอนแล้วบูรณาการจากขั้นตอนที่ ๑ ถึงขั้นตอนที่ ๓ เรียบเรียงจัดการทำร่างผลวิจัยเรื่องรูปในคัมภีร์พระพุทธศาสนาให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ มีการตรวจสอบองค์ความรู้ปรับปรุงองค์ความรู้ และนำเสนอองค์ความรู้ใหม่

๔. ผลการวิจัย

ก่อนจะเขียนพรรณนาเรื่องรูปเบื้องต้นพึงทราบว่าในปัญจโวการภูมิตามกับรูปเป็นธรรมชาติที่เกิดร่วมกันเสมอ เพราะนามกับรูปนั้นโดยธรรมชาติของสัตว์ที่มีชั้น ๕ นั้นไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ผู้วิจัยจึงเขียนพรรณนานามพอสังเขป แล้วจึงเขียนรายละเอียดเรื่องรูปต่อไป

๔.๑ สภาพของนาม

คำว่า “นาม” นั้นอธิบายในความหมายได้ ๒ ประเภท คือ ๑. ตามรูปศัพท์ ๒. ตามรูปวิเคราะห์ พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ อธิบายตามรูปศัพท์ว่า นาม ในรูปของกริยาเป็น นม ธาตุ ในความนอบน้อม/น้อมลง ลง อ ปัจจัย ในภู ธาตุ (กัตตุวาก) สำเร็จรูปเป็น มนติ แปลว่า ย่อมนอบน้อม ย่อมน้อมลง คำว่านามนี้ ถ้ามี ป อยู่หน้า มีรูปเป็น ปณาม^๔

---

^๔พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ, ธาตุ **วัตถสังคหปาฐนิสสยะ**, พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปลโม) นายเสรี อาจสาคร นายวิชานนท์ สำน้อย ปวีรรต แพล, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๑๙.

พระโมคคัลลายนเถระ^{๑๐} ให้ความหมายของนามไว้ ๓ ประการคือ

๑. นมียเต อพุกสสเต อสมินตินาม สิ่งที่น่าอนมนำวัตถุสิ่งของไว้ในตน ชื่อว่านาม

๒. นมตี นามเยตีติ นาม สิ่งที่น่าอนมนำไปหาวัตถุ ชื่อว่า นาม

๓. นมียเต อตถยเต อตถเสวีตี นาม สิ่งที่น่าอนมนไปในความหมาย

ในรูปของรากศัพท์ของคำว่า นาม จึงมี ๒ นัยยะ คือ ๑. นม ธาตุ แปลว่า นอบน้อม ๒. นมุ ธาตุ แปลว่า ความนอบน้อม แต่อย่างไรก็ดี เมื่อนำไปประกอบกับ ปัจจัย นาม หรือ กริยา ต้อง ลบที่สุดธาตุเหมือนกัน เช่น นม + อนต ปัจจัย = นมนโต หรือ วิภัตตินาม เช่น นม + ลี ปฐมวิภัตติ = นโม

พระโมคคัลลายนเถระ^{๑๑} ได้สรุปเรื่องนามไว้ในรูปของบัญญัติและปรมาตถ์ว่า คำว่า นามศัพท์ มีความหมาย ๒ ประการ คือ ๑. อวหะ ชื่อ(บัญญัติ) ๒. อรูป ได้แก่ นามธรรม(ปรมาตถ์)พระนาคเสนกล่าวว่า ชื่อว่านาม เพราะหมายความว่าจะ น้อมไป^{๑๒} หมายถึง

จิตและเจตสิกยอมน้อมไปหาอารมณ์ ๖ เสมอนาม หมายถึง นามธรรม (ปรมาตถ์และบัญญัติ)

นามที่มีความหมายว่า นามธรรมคือ จิต เจตสิก ย่อมน้อมเข้าหาซึ่งกันและกันหรือยอมน้อมเข้าไปหาอารมณ์ หรือยอมน้อมไปหาวัตถุที่ตนไปอาศัยดังที่พระนาคเสนกล่าวว่า “รูปใดเป็นรูปหยาบ รูปนั้นแหละเป็นรูปส่วนสิ่งใดเป็นของละเอียด คือ จิตและเจตสิก สิ่งนั้นแหละเป็นนาม สิ่งเหล่านั้นอาศัยกันและกัน จึงเกิดขึ้นได้ เหมือนถ้าแม่ไก่ไม่มีกะละละไขก็ไม่มี กะละละกับไขทั้ง ๒ นี้ต้องอาศัยกันเกิดขึ้นร่วมกันถ้าไม่มี รูปก็ต้องไม่มี นามกับรูปทั้ง ๒ นี้อาศัยกันและกันเกิดขึ้น”^{๑๓} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ กล่าวถึงนามว่า “มีลักษณะ น้อมเข้าไปหาอารมณ์ (นมลกขณ) ๖ (รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส อัมม)”^{๑๔}

พระพุทธรูปยเถระ^{๑๕} ได้แสดงรูปวิเคราะห์แห่งนามไว้ ๒ นัยยะ ดังนี้

๑. อตถาภิมุข นมนโต นาม แปลว่า ชื่อว่า นาม เพราะน้อมไปสู่เฉพาะต่อสภาพความจริง (อรรถ)
๒. อตตนิ อตถสสุ นามนโต นาม แปลว่า ชื่อว่า นาม เพราะน้อมสภาวะธรรมมาไว้ในตน

^{๑๐}โมคคัลลายนเถระ, อภิธานวัฒนธรรม, พระมหาสมปอง มุทิโตแปลและเรียบเรียง (กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, ๒๕๔๒), ข้อ๑๑๔, หน้า๑๖๖.

^{๑๑}โมคคัลลายนเถระ, คัมภีร์อภิธานวัฒนธรรม, ข้อ ๑๑๑๑, หน้า ๑๐๓๔.

^{๑๒}นาคเสนเถระ, มลิตนพปัญหา, พระธรรมมหาวิธานุวัตร ชำระ, (กรุงเทพมหานคร : ส. ธรรมภักดี, ๒๕๒๘), หน้า ๗๔.

^{๑๓}เรื่องเดียวกัน , หน้า ๗๕.

^{๑๔}พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, วิปัสสนากัมมัฏฐาน, (กรุงเทพมหานคร:เฉลิมชาฎการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๘๔.

^{๑๕}พุทธรูปยมหาเถร, ปทฐปฐิทธิ, กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชาฎการพิมพ์, ๒๕๒๖, หน้า ๓๔.

คำว่า นาม มีความหมายว่า น้อมไป ถ้าเป็นบัญญัติ หมายถึงน้อมไปในวัตถุ (สิ่งของ)ที่ต้องการให้รู้ ถ้าเป็นปรมาัตถ์ หมายถึงน้อมไปหาอารมณ์ ที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกก็มี ๒ ประการเช่นกัน คือ (๑) นามที่เป็นบัญญัติ หรือ สมมติที่ชาวโลกตั้งชื่อเพื่อให้สื่อสารกันรู้เรื่อง รู้วัตถุประสงค์ตามที่ต้องการ (๒) นามที่เป็นปรมาัตถธรรม ได้แก่ นามธรรมคือความรู้สีก(จิต เจตสิก)และนิพพาน(ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง)ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสในพระสูตรและพระอภิธรรมนามเมื่อว่าโดยความเป็นขั้นแล้วแยกออกเป็น ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน

ทั้งหมดนี้เป็นความหมายและสภาวะแห่งนามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา นามธรรม

คือจิต เจตสิก และบัญญัติ นามขั้น ๔ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ไม่สามารถทำงานเพื่อสนองตัวเองได้ เพื่อสนองความต้องการของนามได้ต้องอาศัยรูปเมื่อนามอาศัยรูปแล้ว จึงทำตามที่นามนั้นปรารถนาเช่น กิน เดิน นั่ง นอนได้ ต่อไปนี้จะกล่าวสภาวะและความหมายของรูปต่อไป

๔.๒ สภาวะของรูป

คำว่า “รูป” สังกมทั่วไปคิดถึงรูปออกมาเป็นสีต่างๆสำหรับพระพุทธศาสนาแล้ว คำว่า รูปมีความหมายที่กว้างและลึกซึ้งมาก ต่อไปนี้ผู้วิจัยจักได้กล่าวถึงความหมายและสภาวะของรูปที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดังมีรายละเอียดดังนี้ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายคำว่ารูปไว้ว่า “รูปเป็นค่านามสิ่งรับรู้ได้ด้วยตาลักษณะ นามใช้เรียก พระภิกษุสามเณร เช่น พระรูปหนึ่ง สามเณร ๒ รูป และเป็น ๑

ในขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน”^{๑๖}

สำหรับพระพุทธศาสนา พระอัครวงษเถระ^{๑๗} ได้อธิบายของคำว่ารูป มีรากศัพท์คือ รูป (ธาตุ)บ่งบอกถึงความแปรปรวน (รูปปน) มีการอธิบายสภาวะเพิ่มเติมว่า กุปปนแปรปรวน ฆฎฎน กระทบ ปีหน ปีบคันทาน ได้อธิบายการลงปัจจัยในรูป(ธาตุ)นี้ ประกอบได้ ๓ ปัจจัยณ ฌย และ ย มีรูปวิเคราะห์ ๒ วาจก ได้แก่ กัตตุวาจกและกัมมวาจก คือ รูป + ณ ฌย = รูปติ รูปยติ (เป็นกัตตุวาจก) ลงในความหมายว่า ประกาศ แสดงนัยนี้ได้สอดคล้องกับทัศนะของพระโมคคัลลายนเถระ^{๑๘} ได้วิเคราะห์รูปศัพท์ไว้ว่า

รูปยติปกาสติอตตโนสทาวนติ = รูปสภาวะที่ประกาศสภาพของตนชื่อว่ารูป(รูปธาตุในความประกาศ + อปัจจัย)

๒) รูป + ย = รูปยติ^{๑๙} (กัมมวาจก) ลงในความหมายว่า ถูก(อุณภูมิ หรืออาหาร) ทำให้แปรปรวน

^{๑๖}ราชบัณฑิต, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร:บริษัทนานมีบุ๊คส์จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑,๔๘๘.

^{๑๗}อัครวงษเถระ, สัททนีติสูตรมาลา, ธรรมธรรมโมลี ตรวจชำระ พระมหานิมิตถมหาโสและ จรุงญ ธรรมดา แปล, (กรุงเทพมหานคร:พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), หน้า ๖๒๑.

^{๑๘}โมคคัลลายนเถระ, “คัมภีร์อภิธานวินณนา”, ข้อ๔๕, หน้า๑๔๖.

^{๑๙}ลง อ ปัจจัย เป็นกัตตุวาจก ได้ด้วยเช่นกัน

พระพุทธรูปที่แกะสลักโดย
ความหมายของรูปไว้ ๒ นัยว่า

๑. รูปปติติ รูป สภาวะแปรปรวน ชื่อว่า
รูป นัยยะนี้พระคันธसारากวีวงศ์
อธิบายเพิ่มเติมว่า ความ
แปรปรวนของกระแสรูป ที่เกิด
ต่อมาซึ่งต่างกับกระแสรูปที่เกิด
ก่อน

๒. รูปยติติ รูป สภาวะที่ทำให้แปรปรวน
ชื่อว่า รูป นัยยะนี้พระคันธसारากวี
วงศ์ อธิบายเพิ่มเติมว่า สิ่งที่เป็น
เหตุแห่งการเกิดขึ้นของกระแสรูปที่
เกิดต่อมาซึ่งต่างกับกระแสรูปที่เกิด
ก่อน เพราะปัจจัยตรงกันข้ามกันมี
ความเย็นร้อนเป็นต้น^{๒๐}

พระกัสสปเถระ กล่าวว่
“ธรรมชาติที่ชื่อว่า รูป เพราะวิเคราะห์ว่า
สลายไป คือ ย่อมจะถูกบีบคั้น เบียดเบียน
แตกไป ด้วยอาการอันสำเร็จเพราะวิโรธิปัจจัย
มีหนาวและร้อนเป็นต้น สมจริงดังที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ‘ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เพราะย่อมจะสลายไป ฉะนั้นแลจึงเรียกว่า รูป
สลายไปเพราะอะไร สลายไปด้วยหนาวบ้าง
สลายไปด้วยร้อนบ้าง สลายไปด้วยความหิว
บ้าง สลายไปด้วยความกระหายบ้าง’ ดังนี้เป็น
ต้น ชื่อว่า รูปขันธ์เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า รูป
เป็นขันธ์ อธิบายว่า รูปเป็นกอง รูปเป็น

ส่วน”^{๒๑} ส่วนพระพุทธรูปก็ได้ตรัสสภาพของรูป
ว่ามีความเจริญ เต็มโต แล้วจักสลายไปในที่สุด
ดังนี้

ความเจริญแห่งรูปทั้งหลายคือ
ความเจริญ ความเกิด ความเกิดขึ้น ความ
บังเกิด ความบังเกิดขึ้นความปรากฏแห่งรูป
ทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ความเจริญแห่งรูปทั้งหลาย
ความเสื่อมแห่งรูปทั้งหลาย คือ ความสิ้นไป
ความเสื่อมไป ความแตกไป ความทำลายไป
ความเป็นธรรมชาติไม่เที่ยง ความสูญหายไป
แห่งรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ความเสื่อมแห่งรูป
ทั้งหลายคำว่า มองเห็นความเสื่อมและความ
เจริญในรูปทั้งหลายแล้ว ได้แก่ เห็นแล้วคือ
แลเห็นแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำ
ให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งความ
เจริญและความเสื่อมในรูปทั้งหลาย รวมความ
ว่า มองเห็นความเสื่อมและความเจริญในรูป
ทั้งหลายแล้ว^{๒๒}

รูปมีคุณสมบัติเป็นอภัยกถธรรม
คือไม่ไม่บุญและบาป แต่เกิดร่วมกับวิญญาน
หรือจิตเสมอ สุดท้าย ต้องมีอันแปรปรวน
แตกสลายในที่สุดพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัส
เรื่องสภาวะแห่งรูป(วัตถุกาย)ไว้ในสังยุตต
นิกายชั้นธรรค ว่า “รูปปติติโขภิกขเวตสุมาร
รูปนติวุจจติเกนรูปปติสึเตนปิรูปปติติ, อุณ
เหนปิรูปปติ, ชิฆจฉายปิรูปปติ, ปิปาสายปิรูป
ปติ, ทสมกสวาตาทปสิริสปสมพสเสนปิรูป

^{๒๐} พุทธัตถเถระ, อภิธัมมวาท, พระคันธसारากวีวงศ์แปลและอธิบาย, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๒๓.

^{๒๑} พระกัสสปเถระ, โมหวิจเฉทนี, คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามแปล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศาสนา, ๒๕๑๖), หน้า ๒๗๓.

^{๒๒} ชุมหา. (ไทย) ๒๙/๑๐๒/๑๓๒.

ปติ”^{๒๓} แปลว่าภิกษุทั้งหลายเพราะฉะนั้นคำว่า
สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปท่านเรียกว่ารูป
เปลี่ยนแปลงเพราะอะไรเปลี่ยนแปลงไป
เพราะความเย็นบ้างเพราะความร้อนบ้าง
เพราะความหิวกระหายบ้างเพราะเหลือบยุ้ง
ลมแดดและสัตว์เลื้อยคลานกัดต่อยบ้าง

รูปเมื่อจำแนกโดยประเภทใหญ่ๆ
แล้วแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ (๑) มหาภูตรูป
ส่วนของรูป (วัตถุธรรม) ที่ปรากฏตัวให้เป็นวัตถุ
ที่ใหญ่มี ๔ (๒) อุปาทายรูปรูป (วัตถุธรรม) ที่ไป
อาศัยมหาภูตรูปเกิดหรือการแสดงตัวของ
มหาภูตรูปในลักษณะต่าง ๆ ดังที่พระพุทธองค์
ตรัสไว้ในอัมมสังคณีปกรณ์ว่า “รูปคือมหาภูต
รูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้ เรียกว่า
รูป”^{๒๔} พระพุทธโฆสจารย์กล่าวลักษณะและ
ประเภทของรูปว่า “ธรรมชาติที่มีความสลาย
ไป ไทรมไป เพราะปัจจัยที่เป็นข้าศึกทั้งหลาย
มีหนาวเป็นต้นเป็นลักษณะ ทุกอย่างพึงทราบ
ว่า ชื่อว่า รูปชั้นเพราะรวมธรรมชาติทั้งปวง
นั้นเข้าด้วยกัน ธรรมชาตินี้ แม้เป็นอย่างเดียว
โดยลักษณะคือความสลายไป แต่นับเป็นสอง
โดยแยกเป็น ๒ ประเภท คือ ภูตรูปและอุปาทาย
รูป”^{๒๕} พระมหากัจจายนเถระ ได้กล่าวถึง
ประเภทของรูปว่า “คำว่า รูป คือ รูปเป็น
มหาภูตรูป ๔ และบัญญัติของรูปที่อาศัย
มหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป ๒๔) ในบรรดารูป
เหล่านั้น มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ

เตโชธาตุ และวาโยธาตุ”^{๒๖} ดังนั้นคำว่า รูป
ตามรูปวิเคราะห์และตามที่พระพุทธองค์ตรัส
ไว้และพระอรธกถาจารย์กล่าวว่ามี ๒
ประเภทคือ มหาภูตรูป และอุปาทายรูปตาม
สถานะความจริงแล้วมีเพียงแค่ ๔ เท่านั้น แต่
ที่มีประเภทย่อยแตกออกมาเพราะเป็นการ
บัญญัติสมมติของรูปตามหน้าที่ ที่ไปอาศัย
มหาภูตรูปเท่านั้น เช่นมหาภูตรูปที่เห็นได้
เรียกว่า จักขุ ที่ทำหน้าที่รับเสียงได้ เรียกว่า
โสตะ อย่างนี้เป็นต้น

การก่อตัวและแบ่งตัวของเซลล์ :
กระแสกาย

ร่างกายของเรานั้นแท้ที่จริงแล้ว
เกิดจากส่วนประกอบเล็ก ๆ ที่มองไม่เห็นด้วย
ตาเปล่ามารวมกัน ศ.นพ. ประเวศ วสี ได้
กล่าวเรื่องนี้ว่า “อณูของสารประมาณ ๓๐๐
ล้านอณูเป็นส่วนย่อยของเซลล์เซลล์มีสมบัติ
ใหม่เกิดขึ้น ที่ไม่ใช่สมบัติของอณู(เล็กกว่า อณู
ยังมีอะตอม)เซลล์เป็นส่วนย่อยของอวัยวะ
อวัยวะก็มีคุณสมบัติต่างจากเซลล์อวัยวะเป็น
ส่วนย่อยของคน ความเป็นคน มีสมบัติต่าง
จากสมบัติของอวัยวะ”^{๒๗} ทั้งหมดทั้งมวลอยู่
ร่วมกันเชื่อมโยงกัน จนกลายเป็นร่างกายของ
เราพุทธศาสตร์แสดงความคิดเห็นว่า ร่างกายของ
มนุษย์ ตั้งแต่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา มี
พลังงานของรูปเล็ก ๆ ที่มองไม่เห็น อัน

^{๒๓} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๗๙ /๗๑.

^{๒๔} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๗/๓๓๐.

^{๒๕} พระพุทธโฆสจารย์, **วิสุทธิมรรค**,
สมเด็จพระพุทธทาสภิกขุแปลและเรียบเรียง, (ได้หวัน:
55 Hang, ๒๕๕๒), หน้า ๗๔๑.

^{๒๖} พระกัจจายนเถระ, **เนตติปกรณ์**,
พระคันทสราภิกษุแปลและอธิบาย,
(กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาสน์การพิมพ์, ๒๕๕๐),
หน้า ๓๐๒.

^{๒๗} ศ.นพ. ประเวศ วสี, **ธรรมชาติ
ของสรรพสิ่ง**, (กรุงเทพมหานคร : กองทุน
สนับสนุนการวิจัย สกว., ๒๕๔๗), หน้า ๘.

เนื่องจากความย่อยละเอียด (สุขุมรูป) รวมกัน และรูปที่สัมผัสเชิงประจักษ์ทุกตัว (โฬาริกรูป/รูปหยาบ)มีเซลล์ทำงานเกิด ตั้งดับไปทุกวินาทีมีการขับเคลื่อน ไหลไป ดังกระแสเช่น มนุษย์ เกิดมาในวินาทีแรก เมื่อมีปฏิสนธิจิต^{๒๔}(อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ รูปาวจรวิปากจิต ๕เรียกอีกอย่างว่า ปัญจโวการปฏิสนธิจิต ๑๕) มาอาศัยอยู่ในรังไข่และอสุจิ เซลล์หัวใจเริ่มสตาการทำงานทันที และภายในวินาทีแรก เซลล์หัวใจ (หทัยวัตถุ) มีการเกิดใหม่ ก่อตัว และดับ/ตายไปอย่างต่อเนื่อง ขณะที่ยังก่อตัว ยังไม่ดับ/ตายไป พอมาได้อุณภูมิใหม่ ๆ ก็ก่อตัวทำให้เกิดเซลล์ใหม่อีก ร่างกายของสรรพสัตว์ ตั้งแต่ปฏิสนธิวัตถุรูปมีเกิด ก่อตัว แตกตัวอย่างต่อเนื่อง (อุปจะยะและสันตติ) หรือ วิทยาศาสตร์ว่า แบ่งตัว ออกไปอีกหลายล้านเซลล์ ปัจจัยที่ทำให้เซลล์เกิดและแบ่งตัว มีอยู่ ๔ ปัจจัย คือ(๑) กรรม (เจตนาเจตสิก) อดีตกรรม และกรรมปัจจุบัน(๒) จิต (เวทนาปัญจวิญญาณจิต ๑๐ และอรูปวิปากจิต ๔) (๓) อุดู หรือ อุณภูมิ (๔) อาหารที่บริโภค (ถ้าอยู่ในครรภ์มารดา ก็อาหารที่มารดากินเข้าไปในท้องแล้วแผ่ซึมซาบเข้าไปทางสายสะดือ)

สรุป รูป หมายถึง สภาวะธรรมที่แปรปรวนและสิ่งที่ทำให้แปรปรวน ได้แก่ อากาศ อุณภูมิ อาหาร เป็นต้น ชื่อว่า รูป ดังนั้น คำว่า “รูป” ในที่นี้ไม่ได้หมายถึง

^{๒๔}ปฏิสนธิจิต จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิเกิดในภพใหม่ดวงแรก ได้แก่อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ รูปาวจรวิปากจิต ๕ (เรียกอีกอย่างว่า ปัญจโวการปฏิสนธิจิต ๑๕) และ อรูปาวจรจิต ๔ รวมเป็น ๑๙

รูปภาพ แต่หมายถึง องค์ประกอบของวัตถุสิ่งของมี ๔ ประการ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ เตโชธาตุ ทั้งหมด หรือ ส่วนประกอบของร่างกายของสัตว์ทั้งหมด ที่ประกาศสภาพหรือแสดงลักษณะของตนและต้องแตกสลายไปด้วยเหตุปัจจัย ๒ ประการ คือ (๑) ปัจจัยภายในได้แก่ ทุกขสภาวะ ที่บีบคั้นกันเองในธาตุ ๔ (๒) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ อุณภูมิ อาหารเป็นต้น แล้วก็ป็นกระแสแห่งความแตกดับสลาย ชื่อว่า รูป มี ๒ ประเภท คือ(๑) มหาภูตรูป ๔(๒) อุปาทายรูป ๒๔

ผลวิจัยดังกล่าวมา ทั้งรูปชั้น ๑ นามชั้น ๔ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือ จิตและเจตสิก รวมเรียกว่า รูปนาม การเกิดขึ้นร่วมกันระหว่างนามและรูปนั้น บางแห่งก็เกิดขึ้นร่วมกัน บางแห่งก็ไม่เกิดขึ้นร่วมกัน ขึ้นอยู่กับภูมิ ถ้าเกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ (ภูมิที่มีชั้น ๕) นามชั้นและรูปชั้นต้องเกิดขึ้นร่วมกันเสมอ ส่วนจตุโวการภูมิ(ภูมิที่มีนามชั้น ๔) ได้แก่ อรูปภูมิ ๔ และเอกโวการภูมิ (ภูมิที่มีรูปชั้น) ได้แก่ อสัญญีสัตตพรหม นามและรูปไม่เกิดขึ้นร่วมกัน คือ แยกเกิดจากกัน

๔.๓ สภาพของรูปที่เป็นได้ทั้งนามชั้นและรูปชั้น

รูปตามที่กล่าวมาและสังคมทั่วไปเข้าใจว่ารูปเป็นรูปธรรมเท่านั้น พอไปศึกษาเรื่อง รูป ที่ละเอียดลึกซึ้งถึงขั้นพิจารณาเกิดวิปัสสนาปัญญา รูป กลับมีความหมายถึงนามธรรมด้วยรูป ที่มีความหมาย นามและรูปได้ทั้งสองมีหลักฐานจากพระไตรปิฎก ดังนี้

๑) พระพุทธองค์ตรัสเรื่องรูปไว้ในเรื่องของทุกขสมุทยอริยสัจจในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า ตณหานี้เป็นเหตุเกิดขึ้นในภพใหม่ส

หรือคิดด้วยความกำหนัดยินดีเป็นเหตุ
 เพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆคือกามตัณหา
 ภวตัณหาและวิภวตัณหา ก็ตัณหานี้แหละเมื่อ
 เกิดขึ้นเกิดที่ไหนเมื่อตั้งอยู่ตั้งอยู่ที่ไหนคือปิย
 รูปสาตรูปใดมีอยู่ในโลกตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิด
 ที่ปิยรูปสาตรูปนี้ ตั้งอยู่ที่ตั้งอยู่ที่ปิยรูปสาตรูป
 นี้ อะไรเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก คือจักขุเป็น
 ปิยรูปสาตรูปในโลกตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่
 จักขุนี้เมื่อตั้งอยู่ที่ตั้งอยู่ที่จักขุนี้โสตะเป็นปิยรูป
 สาตรูปในโลกฯลฯขานะเป็นปิยรูปสาตรูปใน
 โลกฯลฯชีวหาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลกลฯลฯ
 กายเป็นปิยรูปสาตรูปในโลกลฯลฯมโนเป็นปิย
 รูปสาตรูปในโลกตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่มโนนี้
 เมื่อตั้งอยู่ที่ตั้งอยู่ที่มโนนี้ รูป^{๒๙} เป็นปิยรูปสาต
 รูปในโลกตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปนี้เมื่อ
 ตั้งอยู่ที่ตั้งอยู่ที่รูปนี้เสียงเป็นปิยรูปสาตรูปใน
 โลกฯลฯกลิ่นเป็นปิยรูปสาตรูปในโลกลฯลฯรส
 เป็นปิยรูปสาตรูปในโลกลฯลฯโณภูัพพะเป็นปิย
 รูปสาตรูปในโลกลฯลฯธรรมารมณ์เป็นปิยรูป
 สาตรูปในโลกตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่
 ธรรมารมณ์นี้เมื่อตั้งอยู่ที่ตั้งอยู่ที่ธรรมารมณ์นี้
 จักขุวิญญานเป็นปิยรูปสาตรูปในโลกตัณหานี้
 เมื่อเกิดก็เกิดที่จักขุวิญญานนี้เมื่อตั้งอยู่ที่ตั้งอยู่
 ที่จักขุวิญญานนี้โสตะวิญญานเป็นปิยรูปสาต
 รูปในโลกลฯลฯ ขานวิญญานเป็นปิยรูปสาตรูป
 ในโลกลฯลฯชีวหาวิญญานเป็นปิยรูปสาตรูปใน
 โลกฯลฯกายวิญญานเป็นปิยรูปสาตรูปในโลกล
 ฯฯมโนวิญญานเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก
 ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่มโนวิญญานนี้เมื่อ

ตั้งอยู่ที่ตั้งอยู่ที่มโนวิญญานนี้^{๓๐} คำว่า“ปิยรูป
 สาตรูป” พระพุทธโฆสจารย์อธิบายว่า
 หมายถึงสภาวะที่น่ารักน่าชื่นใจเป็นส่วน
 อภิวรรณณ์ที่เป็นเหตุให้เกิดตัณหา^{๓๑}ในพระ
 พุทธวจนะนี้ มโนวิญญานก็นับเป็นรูปได้

๒) พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ
 ปัญหาหมกม่านว่าหมกเมนิพพานบอันไม่
 แปรผันเป็นเครื่องกำจัดความกำหนัดด้วย
 อำนาจความพอใจในปิยรูปสาตรูปทั้งหลายที่
 ได้เห็นได้ยิน ได้รับรู้ และได้รู้ในโลกนี้

คำว่าที่ได้เห็นในคำว่าที่ได้เห็นได้
 ยินได้รับรู้และได้รู้ในโลกนี้ได้แก่ ได้เห็นทางตา
 คำว่าได้ยินได้แก่ได้ยินทางหูคำว่าได้รับรู้ได้แก่
 ได้รับรู้คือดมกลิ่นทางจมูกลิ้มรสทางลิ้นสัมผัส
 ทางกายคำว่าและได้รู้ได้แก่ได้รู้(ธรรมารมณ์)
 ทางใจรวมความว่าที่ได้เห็นได้ยินได้รับรู้และได้
 รู้ในโลกนี้คำว่าหมกเมในปิยรูปทั้งหลายอธิบาย
 ว่าก็อะไรเป็นปิยรูปเป็นสาตรูปในโลกจักขุเป็น
 ปิยรูปเป็นสาตรูปในโลกโสตะ(ประสาทหู).ขาน
 นะ(ประสาทจมูก) ชิวหา(ประสาทลิ้น)กาย
 (ประสาทกาย).มโนเป็นปิยรูปเป็นสาตรูปใน
 โลกจะสังเกตได้ว่า ทั้ง ๒ นัย กล่าวถึง มโน
 เป็นปิยรูปเป็นสาตรูปในโลก คำว่า มโน เป็น
 เรื่องของ มโนวิญญาน เป็นนามธรรม มีสภาพ
 เป็นรูปด้วย

๓) พระสารีบุตรได้กล่าวถึงธาตุ๓
 ไว้ในสังคีตสูตรถึงธาตุ ๒ ดังนี้ณยะที่ ๑(๑)
 กามธาตุ(ธาตุคือกามภพ) (๒)รูปธาตุ (ธาตุคือ
 รูปภพ)(๓)อรุธาตุณยะที่ ๒ (๑)รูปธาตุ (ธาตุ

^{๒๙}คำว่า รูป ในที่นี้หมายถึง สีสัน
 วัฒนธรรมต่าง ๆ

^{๓๐}ที.ม. (ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๐-
 ๓๓๑.

^{๓๑}อภิ.วิ.อ.๒๐๓/๑๑๙-๑๒๐

คือรูปภพ ได้แก่ ภูมิที่มีรูปขันธ์ทั้งหมด(๒) อรูปธาตุ (ธาตุคืออรูปภพ)(๓)นิโรธธาตุ (ธาตุคือนิโรธ)^{๓๒}

รูปธาตุก็ดี รูปราคะก็ดี คำว่า “รูป” ในที่นี้หมายถึง รูปาวจรจิต ๑๕ เจตสิกที่ประกอบ และ รูปขันธ์ของรูปพรหม ดังนั้น คำว่า รูปธาตุ ในที่นี้จึงหมายถึงนามและรูปทั้งสอง

รูปในคัมภีร์ยมกะพระพุทธร่องค์ ทรงตรัสปุจฉาและวิสัชนาความเหมือนและแตกต่างระหว่างรูปกับรูปขันธ์ไว้ในคัมภีร์ยมกะว่า

อนุโลมปุจฉา. รูป รุปกขณโธติ แปลว่า ธรรมที่ชื่อว่ารูป(นาม+รูป) ชื่อว่าเป็นรูปขันธ์ใช้ไหม ?

วิสัชนา. (๑)ปิยรูป สาทรูป รุป น รุปกขณโธ, (๒) รุปกขณโธ รูปญเจว รุปกขณโธ จ ฯ^{๓๓} แปลว่า ปิยรูป สาทรูป ชื่อว่า รูป (นามขันธ์และรูปขันธ์) แต่ไม่ชื่อว่ารูปขันธ์ ธรรมที่ชื่อว่า รูปขันธ์ เป็นทั้งรูปและเป็นทั้งรูปขันธ์ (ได้ทั้งสอง)

ในคำปุจฉาว่ารูป รุปกขณโธ พระองค์ไม่ตอบรับว่า อามันตา(ใช่) แต่ทรงแยกตอบเป็น ๒ ส่วนดังนี้

ทรงตอบส่วนแรก(๑)ว่า รูป(รูป) เป็นทั้งนามและรูปรวมกันอยู่ อันนารักน่ายินดี หรือเป็นอารมณ์ของตัณหาได้ ชื่อว่า รูป ด้วย พระบาลีว่า “ปิยรูป สาทรูป(รูปและนาม) รูป” พระพุทธร่องค์นี้ รูป เป็นได้ทั้งรูปขันธ์และนามขันธ์ และทรงย้ำคำตอบว่า คำว่า “รูป” นี้ ก็ไม่ใช่รูปขันธ์ทั้งหมด ด้วยพระบาลีว่า “น

รูปกขณโธ”ทรงตอบส่วนที่ ๒ หรือส่วนท้าย(๒) ว่า รูปขันธ์ เป็นส่วนหนึ่งของรูป ด้วยพระบาลีว่า “รูปกขณโธ รูปญเจว รูปกขณโธ จ” แปลว่า รูปขันธ์ เป็นทั้งรูปและรูปขันธ์(ตัวของเขาเองอยู่แล้ว)

จะสังเกตได้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและในคัมภีร์วิเวการณและอรรถกถา รูปแต่ละมตีสั้นแล้วแต่ให้ความหมายว่า สภาพที่เกิด ดับสลายไปด้วยตัวเอง และถูกปัจจัยภายนอกได้แก่อาหาร อุณภูมิหรือวิธียปัจจัยบีบคั้นให้แปรปรวนและสลายไปในที่สุดส่วนพระพุทธร่องค์ได้ตรัสสภาวะของรูปกว้างและลึกซึ้งกว่า ยังรวมหมายถึง มีความเจริญ เต็มโต แล้วจักสลายไปในที่สุด ดังมีพระดำรัสว่า “ความเจริญแห่งรูปทั้งหลายคือ ความเจริญ ความเกิด ความเกิดขึ้น ความบังเกิด ความบังเกิดขึ้นความปรากฏแห่งรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ความเจริญแห่งรูปทั้งหลาย ความเสื่อมแห่งรูปทั้งหลาย คือ ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตกไป ความทำลายไป ความเป็นธรรมชาติไม่เที่ยง ความสูญหายไปแห่งรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ความเสื่อมแห่งรูปทั้งหลาย คำว่า มองเห็นความเสื่อมและความเจริญในรูปทั้งหลายแล้ว ได้แก่ เห็นแล้ว คือแลเห็นแล้วเทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งความเจริญและความเสื่อมในรูปทั้งหลาย รวมความมองเห็นความเสื่อมและความเจริญในรูปทั้งหลายแล้ว”^{๓๔}

สภาวะของรูป ที่น่าสนใจน่าศึกษาเป็นพิเศษคือ รูป ถ้ากล่าวถึงการกำหนดโดยความเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา มีปรากฏใน

^{๓๒}ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓.

^{๓๓}อภิ.ย.(บาลี) ๓๘/๒๖/๒๑.

^{๓๔}ขุ.มหา.(ไทย) ๒๙/๑๐๒/๑๓๒.

มหาสติปัญญาฐานสูตร และที่ปรากฏในคัมภีร์ยมกะของพระอภิธรรมปิฎก มีสภาวะที่ลึกซึ้งกว่าคัมภีร์อื่นคือ รูปในที่นี้หมายถึงรูปชั้น ๑ และนามชั้น ๔ ดังกล่าวไว้แล้ว ดังนั้น ตามแนวคิดของผู้วิจัย รูป สูงสุดแห่งการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาจึงมีความหมายถึงการแปรปรวน (รูปปติติ รูป) แม้นามชั้น ก็มีสภาวะละเอียด มีการเกิดขึ้น (อุปาทะ) ตั้งอยู่ (ฐิติ) กระทบ(ดับไป)เช่นกัน ทั้งรูปและนามล้วนมีสภาพมุ่งไปสู่ความดับเหมือนกัน รวมเรียกว่า อภิสังขาร^{๓๕} ปัญญาที่เข้าไปรู้การดับแห่งรูปและนามนี้ จึงเรียกว่า กระทบญาณ รูปที่หมายถึงนามชั้นและรูปชั้นจึงเป็นวิปัสสนาภูมิของผู้ต้องการมุ่งสู่พระนิพพานรูปเป็นวิปัสสนาภูมิด้วยเหตุผล คือเหตุที่อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ พระนวมิลเถระ อธิบายว่า “ทุกขตถุตตา อุทยพพิหนโต ทุกขนติ ปญจุปาทานกขนธา”^{๓๖} แปลว่า ธรรมชาติที่เป็นทุกข์เพราะเป็นที่ตั้ง ที่อยู่อาศัยของทุกข์ และเพราะบีบคั้นให้เกิดและดับไป ได้แก่ ชั้น ๕ อันเป็นที่ยึดของโลภะและทิฏฐิที่เรียกว่าอุปาทาน

อุปาทาน แปลว่า ยึดมั่นในอารมณ์แรงกล้า คือ ยึดไว้อย่างมั่นคง ดุจจรวดกบอุปาทานมี ๔ คือ (๑) กามอุปาทาน เพราะยึดมั่นในภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ (๒) สีสัพพตูปาทาน คือ ยึดถือศีลและวัตรปฏิบัติของเราถูก (๓) อัตตวาทุปาทาน คือ กล่าวเกี่ยวกับอัตตาที่แยกจากชั้นและไม่แยกจากชั้นทั้งหลาย ชื่อว่า อัตตาวาทะ ๆ นั้น

แต่ละเป็นอุปาทาน (๔) ทิฏฐูปาทาน หมายถึง มีความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล เป็นต้น^{๓๗} อุปาทานทั้ง ๔ จึงเป็นสภาพแห่งรูป เพราะเป็นที่รักของบุคคลในโลกแห่งวิภูฏะ สิ่ง ที่เรียกว่า รูป ได้แก่ มวลรวมแห่งธาตุซึ่งแปรเปลี่ยนไป ไม่หยุดนิ่งด้วยเหตุปัจจัยมีความเย็นและร้อนเป็นต้น ดำรงอยู่ลักษณะหนึ่งแล้ว ย่อมเปลี่ยนไปเป็นอื่นหรือดับสลายไป^{๓๘} สิ่ง ที่ รังรัตวิภูฏรูปเหล่านี้ไว้ก็คือตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา^{๓๙} นั้นเอง

รูปเป็นอุปาทานชั้น ๕ ผู้มุ่งต่อพระนิพพานรู้ว่าเป็นทุกข์ นำเบื่อหน่าย ดังพระนวมิลเถระ กล่าวว่า “ทุกขตถุตตา อุทยพพิหนโต ทุกขนติ ปญจุปาทานกขนธา”^{๔๐} แปลว่า ธรรมชาติที่เป็นทุกข์เพราะเป็นที่ตั้ง ที่อยู่อาศัยของทุกข์ และเพราะบีบคั้นให้เกิดและดับไป ได้แก่ ชั้น ๕ อันเป็นยึดของโลภะและทิฏฐิเมื่อผู้ต้องการพระนิพพานเข้าใจว่า สภาพแห่งรูปชั้น ๕ นามชั้นล้วนแล้วแต่มีภาพเช่นเดียวกันหมด คือ เกิด ตั้ง ดับ หรือ มีแล้วกลับไม่มี ย่อมเห็นเหตุปัจจัยและผลแห่งรูปนามตามความเป็นจริงสากล ความรู้วิซาย่อมเข้าไปสู่ความเปลี่ยนแปลงผ่านจากปุถุชนไปสู่ความเป็นอริยะจากสังขตธรรม สู่ความเป็นอสังขตธรรม คือ พระ

^{๓๗} อภ.สุฎีกา ๗/๒๙๑.

^{๓๘} เรรุกาเน จันทวิมลเถระ,

อริยสัง ๔ , (กรุงเทพมหานคร: จันทรเพ็ญ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๖.

^{๓๙} วิมหา. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^{๔๐} อภ.สุฎีกา ๔๖/๑๒๙.

^{๓๕} ชุมมหา (บาลี) ๒๙/๑๕๐/๒๘๔.

^{๓๖} อภ.สุฎีกา ๔๖/๑๒๙.

นิพพาน อันเป็นธรรมชาติที่เป็นไปตามเหตุ
ปัจจัยอันพ้นจากการปรุงแต่ง^๑

สรุปคำว่า รูป ในมหาสติปัฏฐาน
สูตรและคัมภีร์อภิธรรมปิฎก ยมกะ มี
ความหมายที่ลึกซึ้งกว้างขวาง เป็นสภาวะธรรม
ที่มีความเกิดและดับอันอยู่ในกระแสแห่งโลก
หรือ โลกียธรรมได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก
๕๒ รูป ๒๘ เป็นทั้งรูปขันธ์และนามขันธ์ ชื่อว่า
รูป(รูป) และเป็นอภิสังขารธรรม คือการปรุง
แต่งร่วมกันระหว่างรูปขันธ์กับนามขันธ์
ผลลัพธ์เกิดเป็นกระแสแห่งรูป ที่เกิด ตั้ง ดับ
เพราะเหตุปัจจัยภายในและภายนอก รูปไม่ได้
รวมเอาโลกุตตรธรรมได้แก่ โลกุตตรจิต ๘
เจตสิก ๓๖ นิพพานเข้ามาด้วย เพราะโลกุต
ตระเป็น วิสังขาร^๒ อันตรงข้ามกับอภิสังขาร
โลก

๕. บทสรุป

รูปขันธ์หมายถึงสิ่งที่จะต้องเกิด ตั้ง
แตกสลายไปเพราะเหตุปัจจัย ประกอบด้วย
ธาตุทั้ง ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย รวม
ประกอบกันเรียกว่า รูปขันธ์ มีสภาพแตก
สลายไปเพราะตัวธาตุทั้ง ๔ บีบคั้น เสียดสี
กตตันกันเองและถูกปัจจัยภายนอก ได้แก่
อุณภูมิ อาหารหรือปัจจัยที่เป็นปฏิปักษ์ต่อ
กัน บีบคั้น เสียดสีให้แตกสลายไป ส่วนคำว่า
รูป ยังมีภาวะเป็นได้ทั้งนามขันธ์และรูปขันธ์
ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ และรูป ๒๘

เพราะเป็นอารมณ์ของตัณหาเรียกว่า ปิยรูป
สาดรูป และมีสภาพที่แปรปรวนอันเป็น
กระแสแห่งรูปหรืออภิสังขารที่มีการเกิด ตั้ง
ดับ

การเกิดขึ้นร่วมกันระหว่างนามและ
รูปนั้น บางแห่งก็เกิดขึ้นร่วมกัน บางแห่งก็ไม่
เกิดขึ้นร่วมกัน ขึ้นอยู่กับภูมิ ถ้าเกิดขึ้นในปัญจ
โวการภูมิ(ภูมิที่มีขันธ์ ๕)นามขันธ์และรูปขันธ์
ต้องเกิดขึ้นร่วมกันเสมอ ส่วนจตุโวการภูมิ(ภูมิ
ที่มีนามขันธ์ ๔) และเอกโวการภูมิ (ภูมิที่มีรูป
ขันธ์) นามและรูปเกิดขึ้นร่วมกันไม่ได้ผลการ
วิเคราะห์พบว่าการเกิดขึ้นร่วมกันระหว่างนาม
และรูปที่เกี่ยวข้องอยู่กับโลก (โลกียะ) เรียก
อีกอย่างว่า รูปธรรม มีสาเหตุคือสมุทยสังจะ
ได้แก่ ตัณหา โลภะ ติดเกี่ยวข้องวนเวียนอยู่ใน
โลกทั้ง ๓ ๆ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลกล้วน
มุ่งไปสู่การแตกดับสลายไม่มีที่สิ้นสุด ภาวะ
เช่นนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเรียกว่า รูป หรือ
อภิสังขารคือ การตกแต่งให้เกิดขันธ์ ๕

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุต
โต), “จาริกบุญ-จาริกธรรม”, พิมพ์ครั้งที่ ๖,
(กรุงเทพมหานคร:สหธรรมิก , ๒๕๔๐), หน้า
๑๑๘.

^๒ ชู.มหา.(บาลี) ๒๙/๑๕๐/๒๘๔.

บรรณานุกรม

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกั ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข้อมูลทุติยภูมิ

นววิมลเถระ, อภิธมมตถสงคหฎีกา, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แพล, กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์

วิญญาน, ๒๕๔๒.

ประเวศ วสี,ธรรมชาติของสรรพสิ่ง, กรุงเทพมหานคร : กองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว., ๒๕๔๗.

พระกัจจายนเถระ, เนตติปกรณ์, พระคันธสาราภิงค์แปลและอธิบาย, กรุงเทพมหานคร:

ประยูรสาสน์การพิมพ์,๒๕๕๐.

พระกัสสปเถระ,โมหวิจเฉทนี, คนสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามแปล, กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์ศาสนา,๒๕๑๖.

พระนาคเสนเถระ, มลिनทปฐูหา, พระธรรมมหาวีรานุวัตร ชำระ, กรุงเทพมหานคร : ส. ธรรม

ภักดี, ๒๕๒๘.

พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), วิปัสสนาที่ปณี, กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ดอกหญ้า,

๒๕๓๙.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม(ฉบับเดิม),กรุงเทพมหานคร:ทรัพย์การพิมพ์

,๒๕๕๓.

_____ . พจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์(ชำระเพิ่มเติมครั้งที่๑/ยติ),กรุงเทพมหานคร:

ธรรมสภา, ๒๕๕๔.

_____“จาริกบุญ-จาริกธรรม”, พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร:สหธรรมิก , ๒๕๔๐.

พระมหาโสภณมหาเถระ, วิปัสสนานัยเล่ม ๑, พระพรหมโมลี ตรวจชำระ พระคันธสาราภิงค์

แปลและเรียบเรียง, กรุงเทพมหานคร :ประยูรสาสน์การพิมพ์, ๒๕๕๕.

พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ,ธาตุวัตถุสังคหปาฐนิสสยะ,พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม)

นายเสรี อาจสาคร นายวิชานนท์ สำน้อย ปรีวรต แปล, กรุงเทพมหานคร:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๕.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, วิปัสสนากัมมฎฐาน,กรุงเทพมหานคร:เฉลิมชาัญการพิมพ์

,๒๕๒๘.

โมคคัลลายนเถระ, คัมภีร์อภิธานวัฒนธรรม , พระมหาสมปอง มุทีโตแปลและเรียบเรียง,

กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **วิปัสสนากัมมัฏฐาน**, กรุงเทพมหานคร:เฉลิมชาัญการพิมพ์, ๒๕๔๘ .

พุทธัตตเถระ, **อภิธัมมวาร**, พระคันธสารากวีวงศ์แปลและอธิบาย, กรุงเทพมหานคร:ประยูร
สาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๕.

พระพุทโธสาจารย์, **วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธิสาจารย์ แปลและเรียบเรียง, ไต้หวัน: 55 Hang,
๒๕๕๒.

พุทธปิยมหาเถร, **ปทฺฐปสฺสตี**, กรุงเทพมหานคร:เฉลิมชาัญการพิมพ์, ๒๕๒๖
ราชบัณฑิต, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, กรุงเทพมหานคร:บริษัทนาน
มีบุ๊คส์จำกัด, ๒๕๔๖.

เรรุกาเน จันทวิมลเถระ, **อริยสัจ ๔** , กรุงเทพมหานคร: จันทรเพ็ญ, ๒๕๕๔.

อัครวงสเถระ, **สัททนีติสุดตมาลา**, ธรรมธรรมโมลี ตรวจชำระ พระมหานินิต ธรรมหาโสและ
จรูญ ธรรมดา แปล, กรุงเทพมหานคร:พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

